

प्रहरी कसको साथी ?

भास्कर गौतम

हा लको नेपाल प्रहरी पञ्चायत र ०४६ पछिको पुलिस-प्रशासनभन्दा तात्त्विक रूपमा भिन्न छ । प्रहरी संगठनमा आधुनिक, प्रतिनिधिमूलक र लोकतान्त्रिक व्यवस्था सुहाउँदो सेवा सुनिश्चित गर्ने क्षमताको वास्तवमै अभाव छ । प्रहरी नेतृत्वसँग इच्छाशक्तिको कमी छ । संगठनमा आमूल सुधार नहुँदा अपराधीले संरक्षण पाउने, भ्रष्टाचारीको बोलवाला चल्ने र बलात्कारीले उन्मुक्ति पाउने स्थिति छ । अपराधीकै मतियार बनिरहँदा 'प्रहरी हाम्रो साथी' होइन, 'उसको' साथी भइरहेछ ।

माओवादी द्वन्द्वको चरण सकिएसँगै प्रहरीमा तात्त्विक सुधार आयो । सार्वजनिक सुरक्षामा ठूलै प्रगति भयो । भौतिक तवरमा राजनीति वा सामाजिक द्वन्द्व नहुँदा इन्काउन्टर र थुनामा हुने यातना आदिमा सुधार देखिन थाल्यो । सुरक्षाको तथ्यांकमा यस्तो प्रगति देखिन प्रहरीले आधारभूत रूपमा प्रभावकारी काम गर्नु परेन, न त दातृ निकायले प्रहरी संगठनमा सुधार ल्याउन विशिष्ट कार्यक्रम गर्नुपथ्यो ।

प्रहरीमा तात्त्विक सुधारका धेरै आयाम छन् । द्वन्द्वकालमा सार्वजनिक सुरक्षाको सम्पूर्ण क्षेत्रलाई जसरी राज्यले नियन्त्रणमा लिँदै थियो, त्यसबाट प्रहरी बाहिर निस्कँदै छ । हिजो जस्तो सेना वा सशस्त्रसँग संयोजन गरेर सार्वजनिक सुरक्षाका लागि काम गर्नुपर्ने कार्य धेरै छैनन् । यसबाहेक प्रहरीमा महिला अधिकृतको संख्या बढेको छ । विभिन्न जात-जातिको प्रवेशसमेत बढेको छ । सामुदायिक प्रहरीको प्रयोग कतिपय ठाउँमा राम्रै भएको छ । प्रहरी संगठनलाई राजनीतिक हस्तक्षेपभन्दा बाहिर राख्नुपर्छ भन्ने आवाजसमेत हिजोभन्दा आज बलुन्द छ । सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा, प्रहरी सर्वसाधारणको साथी बन्नुपर्छ भन्ने मान्यताले घर बनाएको छ । त्यसैले प्रहरीलाई बुझ्ने र बुझाउने आधारभूत मान्यतामै परिवर्तन आएको छ ।

यी सकारात्मक परिवर्तनबीच धेरै अछेरा काम गर्न बाँकी छन् । दृढ राजनीतिक इच्छाशक्ति तथा गृह मन्त्रालयको उत्तरदायित्वपूर्ण नेतृत्वविना प्रहरी संगठनमा तात्त्विक सुधार हुन गाह्रो छ । तथापि प्रहरी संगठनमा आमूल सुधार गर्न संस्थागत पुनर्संरचना, जनशक्ति भर्ना, सबल उत्तरदायित्व र महालेखा परीक्षकले गर्ने स्वतन्त्र लेखापरीक्षण आदि विषयमा तत्कालै ध्यान जानु जरुरी छ । यी कुनै पनि कार्य बोलेजस्तो सजिला भने छैनन् ।

प्रहरीमा स्वतन्त्र सेवा आयोगको गठनविना यी कुनै

पनि कामले गति लिन सक्दैन । प्रहरीमा सुधार ल्याउन यसतर्फ अविलम्ब ध्यान दिन ढिलो भइसकेको छ । स्वतन्त्र सेवा आयोग गठन गर्दा प्रहरीको संस्थागत सुधार मात्र हुँदैन, कानुनी शासन सुनिश्चित गर्दै लोकतन्त्रले स्थायित्व पाउँछ । विगत दुई वर्षको एउटा महत्त्वपूर्ण सिकाइ भनेकै कुनै राजनीतिक दलले दुई तिहाइ ल्याएर सरकारको नेतृत्व गर्दैमा स्थायित्व नआउने रहेनछ, लोकतान्त्रिक मूल्य-मान्यताअनुसार राजनीतिक र सामाजिक संरचनामा आमूल सुधार जरुरी रहेछ ।

प्रहरी संगठन त्यस्तै एउटा पाटो मात्र हो । यहाँ सुधार ल्याउन सके कानुनी राज बलियो हुनेछ । तर नेपाल सरकार र अन्तर्राष्ट्रिय दातृ निकायहरूले प्रहरी सेवाको सुधारले संक्रमणकालीन समाजलाई स्थायित्व दिन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ भनेर आत्मसात गरिरहेको अवस्था छैन । देशमा फैलिरहेको अपराध, दण्डहीनता र अनुत्तरदायी प्रशासनको जालो यसको ज्वलन्त उदाहरण हो । यस्तो स्थिति कायम राख्दै प्रहरी 'उसको' साथी बनिरहे नेपाली लोकतन्त्र न्यायमूलक समाजमा रूपान्तरित हुने लक्ष्य अपूरो रहिरहन्छ ।

धेरै किसिमका परिवर्तन संस्थागत गर्न नसके सार्वजनिक सुरक्षाको क्षेत्रमा सुधारको प्रक्रियाले प्रारम्भदेखि नै सही दिशा लिने छैन । गृह मन्त्रालय र प्रहरी संगठनले प्रायशः स्रोत-साधनको अभावलाई तैर्याएर संस्थागत पुनर्संरचनालाई पन्छाउने गरेका छन् । तर प्रहरी सेवामा सुधार ल्याउन जति स्रोत-साधनको महत्त्व हुन्छ, सुधारको स्पष्ट खाकाको त्यति नै रहन्छ । अन्यथा प्रहरी सेवालालाई आधुनिक, प्रतिनिधिमूलक र उत्तरदायीपूर्ण बनाउन सकिन्न । प्रहरी सेवा आयोगमा आधारभूत फेरबदल नल्याए संस्थागत पुनर्संरचनाले सुरुदेखि नै गलत बाटो समात्छ ।

प्रहरीको विद्यमान सांगठनिक संरचनाभित्र हुकुमतन्त्र र चाकरीवाद फैलएकाले प्रभावकारी प्रहरी सेवा नराम्ररी प्रभावित छ । यस्तो अवस्थामा सुधारको प्रक्रियाले सुरुदेखि नै सही रणनीतिक बाटो ठम्याउन सक्दैन । त्यसैले आमूल सुधार थालनीपूर्व प्रहरी संगठनको क्षमता र निहित स्रोत-साधनको स्वतन्त्र मूल्यांकन अपरिहार्य छ । कुनै पनि संस्थागत सुधारपूर्व यस्तो मूल्यांकन गर्न नसके प्रहरीमा केवल जनशक्ति र स्रोत-साधन थप्ने काम मात्र हुन्छ । त्यस्तो कार्यले अहिलेसम्म जे भइरहेको छ, त्योभन्दा भिन्न नतिजा ल्याउँदैन । केवल प्रहरीभित्र मौलाएको अक्षमतालाई बढावा दिन्छ । भ्रष्टाचारी, अपराधी र बलात्कारीलाई संरक्षण

पछिल्लो समय सार्वजनिक सीसीटिभी फुटेज लिक्केज एउटा उदाहरण हो, जहाँ असन्तुष्ट अधिकृतहरूले गुनासो पोख्ने ठाउँ नपाएपछि संगठनका कमजोरी एक वा अर्को तरिकाले सार्वजनिक गरे ।

गर्दै प्रहरी 'उसको' साथी बनिरहन्छ। त्यसैले समकालीन समाजमा प्रहरीको अधिकतम प्रयोजन कसरी गर्न सकिन्छ, विद्यमान स्रोत-साधन वरिपरि प्रहरीको सांगठनिक क्षमता कस्तो छ, आदि पक्षबारे स्वतन्त्र मूल्यांकन गरिनुपर्छ, अनि मात्र प्रहरी सेवा आयोग उचित तवरमा विकास गर्न सकिन्छ। प्रहरी सुधारका लागि विगतका थुप्रै प्रतिवेदनको आधारभूत माग पनि यही हो।

यस्तो मूल्यांकनले हाल भइरहेको प्रहरी भर्ना, बढुवा र जनशक्ति व्यवस्थापनलाई मसिनोसँग केलाउनुपर्छ। यी पक्ष केलाउँदा प्रहरीको संस्थागत संरचना कुन हदसम्म केन्द्रीकृत छ, थाहा हुन्छ। प्रहरीले कति हदसम्म मिति गुञ्जिसकेको व्यवस्थापकीय पद्धतिबाट काम चलाइरहेको छ, ज्ञात हुन्छ। संस्थाले दिने सेवाको उचित व्यवस्थापन केन्द्रीकृत अभ्यासले गर्न सक्दैन। साथै, संस्थाले पाउने सबै जश नेतृत्वले लिन्छ, भने अपजशजति आन्तरिक जनशक्तिमाथि थोपर्छ। यस्तो प्रवृत्तिले सदैव आन्तरिक जनशक्तिको मनोबल कमजोर बनाइराख्छ। प्रहरी संगठनमा यस्तै मानसिकता हावी छ। पछिल्लो समय सीसीटीभी फुटेज लिकेज त्यस्तै एउटा उदाहरण हो। असन्तुष्ट अधिकृतहरूले आफ्नो गुनासो पोख्ने आन्तरिक ठाउँ नपाएपछि, संगठनका कमजोरीलाई एक वा अर्को तरिकाले सार्वजनिक गरे। ती अधिकृतहरूलाई थाहा छ, प्रहरी संगठन मूलतः भ्रष्टाचारी, अपराधी र बलात्कारीलाई संरक्षण दिन दत्तचित्तले लागेको छ। यसो गरिरहँदा प्रहरी संगठनले पहिलेका राजनीतिक व्यवस्थाका कमी-कमजोरीलाई चौतर्फी रूपमा मलजल गरिरहन्छ। दण्डहीनतालाई प्रश्रय दिइरहन्छ, अनि सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा, मुलुकका क्षमतावान युवाका लागि प्रहरी सेवा आकर्षक र भरपर्दो जीवनवृत्तको विकल्प बन्न सक्दैन।

प्रहरीलाई भ्रष्टाचारी, अपराधी र बलात्कारीको साथी बनाइरहने कार्यमा विदेशी नियोग उत्तिकै दोषी छन्। बेलायती सहायता नियोग डीएफआइडीको सहयोगलाई नै हेरौं। डीएफआइडीले प्रहरीलाई सहयोग गर्न थालेको माओवादी द्वन्द्वकालदेखि नै हो। जुन बेला नागरिकगण सुरक्षा क्षेत्रमा आमूल सुधारको बहस छेडिरहेका थिए। त्यहीँ समय डीएफआइडीले गैरप्रतिनिधिमूलक र अनुत्तरदायी प्रहरी संगठनको पूर्वाधार विस्तार र क्षमता अभिवृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउन थाल्यो। यस्तो सहयोग सार्वजनिक सुरक्षा क्षेत्रलाई सुधार गर्ने नागरिकगणको आकांक्षाविपरीत थियो, अद्यापि छ।

डीएफआइडीको पछिल्लो सहयोग पाँच वर्षको लागि जारी छ। २०१५ जनवरीदेखि प्रारम्भ भएको सो परियोजना २०२० डिसेम्बरमा समाप्त हुन्छ। यस परियोजनाअन्तर्गत पाँच वर्षभित्र डीएफआइडीले ६

अर्ब ६८ करोड ९० लाख सहयोग गर्छ। त्यसमध्ये १ अर्ब ७ करोड ६३ लाख रुपैयाँ मात्र खर्च गर्न बाँकी छ, जुन चालू आर्थिक वर्षमा हुन्छ। यो सहयोगले भौतिक पूर्वाधार र क्षमता अभिवृद्धिमा सघाउने समझदारी छ। पूर्वाधारतर्फ २४ वटा प्रहरीका कार्यालय भवन र ब्यारेक बनिसकेका छन् भने ३२ वटा निर्माणाधीन छन्। तर क्षमता अभिवृद्धितर्फ भ्रष्टाचारी, बलात्कारी र अपराधीको संरक्षण गर्दै प्रहरी उसको साथी हुनेवाहेक कस्तो नतिजा हात लाग्यो, स्पष्ट छैन।

डीएफआइडीले प्रहरीलाई गरेको सहयोग महालेखापरीक्षकले स्वतन्त्र तवरमा लेखाजोखा गर्न नपाउने समाचार सार्वजनिक भएको छ। यसले भ्रष्टाचारलाई थप मलजल गर्दै संस्थागत रूपमा बलियो हुनुपर्ने आन्तरिक पारदर्शीलाई थप कमजोर बनाएको छ। धेरै वर्षदेखि यस्तो सहयोग चलिरहँदा अपारदर्शी अभ्यास भन्नु मौलाएको र प्रहरी संगठन भन्नु अनुत्तरदायी हुने क्रम बढ्दो पाइन्छ। दातृ निकाय संलग्न हुँदा सार्वजनिक सुरक्षामा सुधार आउनुपर्ने तथा प्रहरी संगठनप्रति सार्वजनिक विश्वास भन्नु बढ्नुपर्ने हो।

उत्तरदायित्वले मात्र संगठित अपराधविरुद्ध लड्न सघाउँदैन। राजनीतिक दलभित्रको ठूलो तप्काले प्रहरी सेवा राजनीतिक हतियार होइन र बन्नु हुँदैन भन्ने आत्मसात गर्न जरुरी छ। केन्द्रमा मात्र नभएर स्थानीय तहमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिमा समेत प्रहरी संगठनलाई एक वा अर्को तवरमा नियन्त्रण गर्नुपर्छ, भन्ने मानसिकता हावी छ। जननिर्वाचितहरूले प्रतिनिधित्व गर्ने संस्थाप्रति प्रहरी संगठन जिम्मेवार बन्ने हो, उनीहरूको नियन्त्रणमा प्रहरी संगठन फस्ने होइन। स्वतन्त्र र व्यावसायिक सेवा मातहत नै संस्थागत स्वतन्त्रता, नियन्त्रण र उत्तरदायित्व निहित हुनुपर्छ। यस्तो हुन र सार्वजनिक सुरक्षामा सुधार ल्याउन प्रहरी सेवा आयोगको गठन अपरिहार्य छ।